

YU ISSN 0027-8084
UDK 808.61./62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

PG
1201
.N24

Nash Jezik.
НАШ ЈЕЗИК

XXVI/4—5

UNIV. of MICH.

FEB 28 1986

Current Serials

**БЕОГРАД
1985.**

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXVI (нова серија)

Св. 4—5 (1985)

САДРЖАЈ

Извори супстанције и структуре српскохрватског књижевног језика (ЖИВОЈИН СТАНОЈЧИЋ)	167
Структура слога и проблем силабизација у српскохрватском језику (РАДОЈЕ СИМИЋ)	181
Именичка образовања с префиксима <i>над-</i> и <i>под-</i> (МИЛИЦА РА- ДОВИЋ-ТЕШИЋ)	205
Неки случајеви конгруенције у језику Марка Миљанова (БРАНИ- СЛАВ ОСТОЈИЋ)	220
Гласовне промене у енклизи (ЗОРКА КАШИЋ)	228
Из терминологије и лексике	
Неки проблеми српскохрватске дијалектолошке номенклатуре (ДРА- ГОЉУБ ПЕТРОВИЋ)	234
Термин <i>видео</i> (ЈАСМИНА МИХАЈЛОВИЋ)	241
Из проблематике именица с месним значењем (ТАТЈАНА ЖИГИЋ и ИВАНА ПРИБИЋЕВИЋ)	253
Дописи и питања	
Негација уз инфинитив и рјечцу <i>да</i> + презент (МИЛОРАД ЋИР- КОВИЋ)	261
Писање сложених скраћеница (ДУШАН НИКОЛИЋ)	264
Напомене уз два претходна прилога (МИТАР ПЕШИКАН)	269
Око часа и сата (МИТАР ПЕШИКАН)	273
Хроника	
ПАВЛЕ ИВИЋ: О актуелним проблемима нашег књижевног језика	276
Спомени	
Четврт века од смрти Александра Белића (ДРАГО ЋУПИЋ)	282

Из терминологије и лексике

НЕКИ ПРОБЛЕМИ СРПСКОХРВАТСКЕ ДИЈАЛЕКТОЛОШКЕ НОМЕНКЛАТУРЕ

Наука о српскохрватским дијалектима још није, на жалост, пречистила многе термилошке проблеме, а међу њима чак ни неке најосновније. Да би се то показало, довољно је и овлаш прелистати неке важније приручнике и осматрити дијалектолошке карте. А као резултат таквог поступка наметнуће се и закључак да у нашој дијалектолошкој номенклатури често има много више произвољности него чврстога поретка, много више „термина одока“, него термина „од логике“ и јасног научног става. Традиционални су термини *наречје*, *дијалекат* и *говор*, али дуго није било настојања да им се диференцира значење, како би постали одређен термилошки систем. Ипак се постепено стварао обичај да се за такве дијалектолошке макропросторе какви су *штокавски*, *чакавски* и *кајкавски* углавном примењује назив *дијалекат*, док се за уже појмове (осим оних одређених заменом јата) употребљавао или опет тај термин (*дијалекат*), или *говор*, или збирно и неодређено *говори*; термин *наречје* употребљавао се или као слободни приближни синоним и за *дијалекат* и за *говор*, или се ограничавао на замену јата: *екавско*, (*и*)*јекавско*, *икавско наречје*, и то не само у дијалектологији (говори се нпр. и о „два књижевна наречја“).

Прве покушаје да се у томе заведе више реда бележимо тек пре тридесетак година, када почиње и прецизније разграничавање између термина *дијалекат* и *наречје*. Та је дистинкција први пут систематски спроведена у Ивићевој Дијалектологији српскохрватског језика (1956)¹, а у знатно преуређеном издању те књиге на немачком језику², на који се ови термини нису могли до-

¹ Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*. Нови Сад (Матица српска), 1956.

² Pavle Ivić, *Die serbokroatischen Dialekte. Ihre Struktur und Entwicklung. Erster Band: Allgemeines und die štokavische Dialektgruppe*. 's-Gravenhage, 1958.

словно превести, видимо суштину разлике међу њима: наречје је одређено као група дијалеката. Потребу да се успостави такав однос наметнула је, пре свега, чињеница да се за означавање јединица различитог ранга не може сматрати коректном паралелна употреба обају тих термина, утолико пре што они и иначе никад нису били доследно синонимни. Међу прве који су применили ту дистинкцију (дијалекат: наречје) спада и Д. Брозовић.

Тридесет година, изгледа, није било довољно да се савладају отпори и навике и да се схвати предност једног овако диференцираног терминолошког система, а због тога губи јасноћу и одређеност дијалекатска класификација. Дobar је пример за то терминолошки поступак у дијалектолошком приручнику А. Пец³, у коме није прихваћена изложена дистинкција дијалекат: наречје, него се први термин употребљава у ширем значењу (штокавски, чакавски, кајкавски дијалекат), а онај други остаје практично да успостави разлику у оквиру само једнога дијалекта — штокавског. Тиме за даље диференцирање остаје једна терминолошка могућност мање и замагљује се класификациона хијерархија. На пример, у оквиру ијекавског наречја издвојени су зетско-јужносанџачки говори, али се источнохерцеговачки појављује као говорни тип, док се, на другој страни, као говорни типови појављују сремски, банатски и бачки, у оквиру јединице вишег ранга која се зове војвођански говори; и под термином говори и под говорни тип појављују се, дакле, јединице различитог класификационог ранга.

За означавање наших „дијалекатских“ реалности (стављам ову реч под наводнике да бих јој у контексту који имам на уму дао нетерминолошко значење) морамо рачунати највише на три јасно разграничена нивоа посматрања. Први од њих је говор као јединица „најнижег“ ранга и он представља укупност језичких црта карактеристичних за одређени микропростор по којима се он супротставља другом микропростору, а са њим заједно укључује се у јединицу вишег ранга — дијалекат. Дијалекат, дакле, представља скуп микропростора⁴ чији је сваки подскуп појединачно одређен као говор. Да то покажемо на једном простом примеру.

Микропростор Шајкашке у југоисточној Бачкој по двома битним особинама стављеним у основу класификације штокавског макропростора (акцентуација и рефлексација јата) не разликује се од главнине војвођанских говора (сремски, бачког и банатског „типа“), али се по једној од њих разликује од северозападнобачког а по другој од југоисточнобанатског микропростора. Говори највећег дела Баната и Бачке и целог Срема као микро-

³ Asim Peco, *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*. Beograd, 1978.

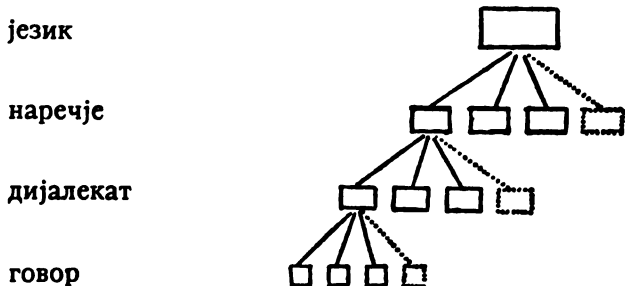
простори продужују се даље у Мачву и у суседне области севе-розападне Србије и тако чине групу говора која се удружује у макропростор који је у нашој дијалектолошкој науци познат као шумадијско-војвођански дијалекат. Простор тога дијалекта одређен је екавизмом и новијом штокавском акцентуацијом. Он се, међутим, на југоистоку додирује са јединицом истог ранга која се карактерише екавизмом и старијом акцентуацијом, док се на (северо)западу наслања на више макропростора у којима су те особине различито комбиноване: икавизам и нова акцентуација, икавизам и стар(и)ја акцентуација и (и)јекавизам и нова акцентуација. Сви ти гранични појасеви представљају, у ствари, граничне микропросторе у оквирима других ширих макропростора који су у нашој науци познати као смедеревско-вршачки дијалекат, млађи икавски дијалекат, славонски икавски дијалекат и источнохерцеговачки дијалекат, а све их — како смо видели — карактерише различита комбинација двеју особина које су узете као класификациони критеријум.

Све макропросторе који су овде поменути, међутим, повезује и голем списак сличних или истих особина, тако да они на вишем класификационом нивоу чине, у ствари, групу макропростора, тј. групу дијалеката изнад које остаје једино раван језика као идентитета највишег класификационог ранга. Ако се, дакле, све „дијалекатске“ реалности могу посматрати на три нивоа (или на четири — ако у круг посматрања уведемо и језик као целину), јасно је да се и за онај трећи ниво морао утврдити посебан термин, а Ивић и Брозовић предложили су да то буде — наречје. Тако су односи међу појавама чврсто разграничени:

(1) /говор/ → /група говора/ = (2) /дијалекат/ → /група дијалеката/ = (3) /наречје/ → [група наречја] = (4) [језик].

На основу такве хијерархије, рецимо, наметнуће се и друкчији поредак међу Пециним „говорима“ и „говорним типовима“: говор Пиве има исти ранг у оквиру 'источнохерцеговачког дијалекта' као и говор Срема у оквиру 'шумадијско-војвођанског дијалекта', као што оба та дијалекта имају исти ранг у оквиру 'штокавског наречја'.

Све се то шематски може представити и на следећи начин:

(У овој шеми, на линији између дијалекта и говора, могао би се, по посебним критеријима, наћи и поддијалекат, али у разматрање тога проблема овде се нећу упуштати.)

*

Тако конзистентно постављен термилошки систем има, разуме се, не само научну него и практично-педагошку вредност и утолико је несхватљивије што се он врло често не поштује ни у научним расправама ни у школским приручницима. Када је у питању већ помињани Пецин приручник, треба рећи да он није нимало усамљен. Да не говорим о термилошким производностима у убеницима који су прописани за употребу у србијанским средњим школама, додаћу само да је сличан поступак примењен и у књизи Српскохрватски језик (Енциклопедијски лексикон „Мозаик знања“, Београд, 1972)⁴. Показаћу то на примеру који нам пружа одредница о „зетско-јужносанџачким говорима“, на коју су упућене и три друге: источноцрногорски говори, зетско-сјенички говори и зетски говор. Сама чињеница, међутим, да се ту ради и о говору и о говорима сведочи о одсутву јасне свести о томе да термин говор у назначеном контексту не може бити тачан, јер дубина унутрашње диференцијације тога простора указује на нешто друго — на дуг списак различитих говорних реалности, тј. на групу говора. Због тога се у овом случају може говорити о ‘зетско-јужносанџачкој групи говора’, односно о ‘зетско-јужносанџачком дијалекту’, у који се тада могу укључити и ‘источноцрногорски говори’, и ‘зетски говор’, и многи други говори — и да при том сви они остану на истој класификационој равни у оквиру датог дијалекта.

Све ово о чему сам досад говорио, по свему судећи, последица је семантичког оптерећивања термина говор и зато погледајмо како је у књизи о којој говоримо обрађена та одредница: 1. процес произвођења гласова...; 2. дијалекат, наречје; део неког дијалекта (наречја), језички тип који се по неким својим особинама истиче унутар неког дијалекта... (екавски, ијекавски, икавски говор); 3. језичка варијанта карактеристична за неки крај (лички говор, сремски говор), место (врањски, нишки говор), друштвену средину (шаторвачки говор). — Обрада је, како се види, чисто описна, неутрална лексикографска, без икаквог усмеравања ка термилошкој одређености појма. Под таквим семантичким оптерећењем мора се распасти сваки термин и, заједно са њим, и сваки термилошки систем који је на њему за-

⁴ Као редактори и уредници књиге означени су Асим Пецо и Живојин Ставојчић.

снова, а ако се све то има на уму — јаснији постају и сви они класификациони 'неспоразуми' о којима је раније говорено.

У једном другом лексикону сличне намене,⁵ међутим, говор је дефинисан као „ријеч с неколико значења, али у лингвистици има два важнија: 1. језик остварен артикулираним гласовима, за разлику од остварења другим средствима, писмом или гестама; 2. дио којег дијалекта, нпр. дубровачки говор.“ А ако у истом лексикону потражимо и неку одредницу „вишега ранга“, наћи ћемо, рецимо, следећу: „дијалек(а)т (од грч. *dialektos* говор) или нарјечје, особит облик језика које покрајине. Одређен је укупношћу заједничких црта којима се одваја од сусједних сродних говора. Д(и)алек[а]т и нарјечје обично су синоними, али се у новије вријеме међу њима прави разлика. Тако је и у овом лексикону у чланцима [Чакавско], [Кајк(авско)], [Што(кавско)] и Торлачко нарјечје, гдје је нарјечје шири појам, а д(и)алек[а]т ужи.“

Из тако формулисаног става, дакле, произлази закључак да су дијалекат и нарјечје обично били синонимни, али да то више нису и да међу њима сада постоји јасна разлика о којој би се, и из научних и из практичних разлога, морало водити рачуна.

*

После оваквог разматрања садржаја којима су обележени наши термини говор — дијалекат — нарјечје било би занимљиво осматрити назив једне наше 'групе дијалеката', као и називе више појединачних 'група говора'.

Група дијалеката о којој је реч у нашој науци још нема доследан ни класификациони ни терминолошки статус. Ту се ради о оној дијалекатској реалности која се налази на југу и југоистоку Србије, између албанске границе на западу, републичке границе према Македонији на југу и бугарске границе до Зајечара на истоку. У Ивићевој „малој дијалектологији“ та је реалност забележена као „призренско-тимочка дијалекатска зона“, а у његовом прегледу штокавских дијалеката на немачком језику поглавља о њој нема (јер је остављено за другу књигу која још није написана). Познато је, међутим, да су језичке карактеристике тога дијалекатског простора веома особене и, синхронно посматрано, у великом контрасту према штокавштини. Имајући на уму те чињенице, Ивић је предложио да се тој дијалекатској реалности призна посебно класификационо место, аналогно разликовању штокавштине, чакавштине и кајкавштине⁶, мада је с

⁵ Stjepan Babić, *Jezik* (Školski leksikon), Zagreb, 1966.

⁶ Уп. о томе, рецимо: Павле Ивић, *О класификацији српскохрватског дијалеката*. — Књижевност и језик, Београд, књ. X, св. 1, 1963,

друге стране истицао да је основица ове дијалекатске групе несумњиво штокавска и да је она суделовала у свим штокавским иновацијама најраније фазе. У светлости тога посебно озбиљну тежину добија управо термилошки проблем. Како не постоји назив који би имао лингвистичку мотивацију као штокавски, чакавски и кајкавски (или као шћакавски и штакавски), мора се ићи на друкчију мотивацију, „етничку“ или територијалну, а обе имају недостатака. Ивић се, истина, у једном тренутку определио за „етнички“ (у ствари етнографски) назив торлачки, али је занимљиво да је уз њега оставио и онај територијални (призренско-тимочки); касније ће се код њега сретати и обрнут редослед употребе тих термина.⁷

Ниједан од тих термина, међутим, не може се сматрати термилошки „чистим“ (као ни Р. Симића балканизирани штокавски — који је добар као опис али не и као термин), но и то је свакако боље него увек западати у све дубље термилошке неспоразуме. Ако бисмо, међутим, хтели да се опредељујемо између „етничког“ и „територијалног“ термина за означавање дијалекатске реалности о којој је реч, мислим да „невољу мање“ има овај други, јер се торлачки везује само за део тимочног говорног простора.

*

Када су у питању 'групе говора' и њихова термилошка конкретизација, овде ћу се задржати још само на једном њиховом детаљу: оном који се тиче назива наших архаичнијих (ијекавских) говора у Црној Гори. У складу са термилошким одређењима за чију се доследнију примену овде залажем, тај говорни комплекс има ранг дијалекта, његова граница поклапа се, с једне стране, са границом између нове и старе акцентуације, а

25—37 (посебно 27—28). Помињући чињеницу да је „торлачка (призренско-тимочка) дијалекатска зона“ у прошлости укључивана у „штокавску групу, додуше најчешће уз давање посебног статуса, са рангом већим од овога који имају нпр. косовско-ресавски или шумадијско-војвођански дијалекат“ и утврђујући да је она третирана „на истом нивоу са три основне дијалекатске групе“, Ивић се изјаснио за друго решење.

⁷ „Источно и југоисточно од првобитних граница Рашке остајали су долина Јужне Мораве и југоисточни делови косовске и метохијске котлине. У тим пределима и још даље ка истоку смештени су говори призренско-тимочке (торлачке) дијалекатске групе. Основица тих говора је несумњиво штокавска. Они су преживели све штокавске иновације најраније фазе, до око XII века, али их је каснији развој остављао незахваћене, или их је тек делимично додиривао... Али још више него овим архаизмима, данашња физиономија ових говора одређена је серијом балканских иновација“ (П. Ивић: Српски народ и његов језик, Београд 1971, стр. 44).

са друге границом према Албанији. Тај појас остао је забележен у нашој дијалектологији и по томе што су његови називи мењани више пута и увек остајали у покојем детаљу незадовољавајући. О томе је П. Ивић записао ове редове:

„Сви досад предложени називи за тај дијалекат имају осетних недостатака. Потребан је двочлани назив који би одговарао типичним називима јединица истог ранга (косовско-ресавски, шумадијско-војвођански, па и источнохерцеговачки и млађи икавски). То чини неподесним назив „зетски“ којем смета и колизија с називом говора у зетској равници код Скадарског језера (‘зетски говор’). Назив ‘зетско-сјенички’ морао је отпасти зато што се показало да Сјеница не лежи на подручју тог дијалекта. Географски су тачнији називи ‘зетско-јужносанџачки’ и ‘зетско-горњополимски’, али су они предуги. Друга саставница у њима и сама је сложена, тако да су они у ствари трочлани. Најзад, слабост термина ‘зетско-ловћенски’ је у томе што су Ловћен и Зета преблизу да би њихов помен могао сугерирати правилан утисак о распрострањености дијалекта, а и њихов редослед је супротан уобичајеном, који на прво место ставља југозападнији географски објекат, у складу са најтипичнијим смером миграција.”⁸

Имају ли се на уму све те појединости, као и потреба да се уклоне недостаци постојећих термина, мислим да се подужем списку назива за дијалекатски појас о коме је реч може додати и још један — ловћенско-комски. Тиме се „у игру“ уведе две најмаркантније тачке на двема странама тога дијалекта, а њихова међусобна удаљеност много прецизније обележава територијални распоред говорне реалности и истовремено укида битне недостатке свих других термина који су досад помињани.

О термину ловћенско-комски дијалекат, да закључим ово казивање, може се расправљати као и о сваком предлогу за измену номенклатуре у некој научној области. О рангу тога дијалекта у склопу штокавштине у целини, међутим, никакве расправе не могу имати озбиљног оправдања. Утолико пре што је наша постојећа дијалектолошка номенклатура много изразитије обележена произвољношћу него логиком научних чињеница.

Драгољуб Петровић

⁸ Павле Ивић, Осврт на лингвистичке методе досадашњих проучавања црногорских народних говора. — Црногорски говори. Резултати досадашњих испитивања и даљи рад на њиховом проучавању. Титоград (ЦАНУ), 1984, 32.